УДК 811.161.2:82

В. Фінів, канд. філол. наук
ПВНЗ Університет Короля Данила (Україна)

ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО ПОВТОРУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ

Стаття присвячена розкриттю функційного навантаження повторюваних лексичних одиниць у художніх текстах сучасної української малої прози. Виявлено і систематизовано дві групи функцій лексичних редуплікацій: загально-стилістичні та комунікативно-прагматичні.

Ключові слова: *лексичний повтор, прагматика, актуалізація, текстотворення, когезія, когерентність, інтертекст.*

Різноаспектне дослідження художніх текстів малої прози передбачає виокремлення та аналіз мовних одиниць, які сприяють утіленню авторської інтенції, розкриттю ідіосмислового коду (індивідуально-авторського смислу), семантичній і структурній цілісності висловлень, інтенсифікації зображуваного та декодуванню додаткових конотацій, що виникають при рецепції тексту. У комплексі таких мовних одиниць важливе місце посідає повтор лексем, що є нетиповим засобом для текстів малої прози, оскільки вони передбачають сконденсованість та лаконічність висловлення, а повтор навпаки – часто є експлікатором нагромадження та деталізації. На нашу думку, саме в таких текстах повтор лексем розкриває свою складну природу та функційні можливості.

Виявлення окремих функцій повтору неодноразово було предметом наукових розвідок багатьох учених-лінгвістів (І. Гальперін [2006], З. Куликова [2007], Л. Мужеловська [2012], Р. Ріжко [2011], І. Синиця [1994], І. Чередниченко [1962], А. Чередніченко [2014]), проте ці праці стосувалися більшою мірою окреслення окремих функцій словоповтору, ґрунтуючись на дослідженні поетичних текстів. Тому комплексний аналіз повтору лексем у ключі розкриття його функційного навантаження у малій прозі є виправданим і важливим. Словесні редуплікації можуть експлікуватися як автосемантичними, так і синсемантичними лексемами (сполучниками, прийменниками,

частками) та вигуками. На основі обраного для аналізу матеріалу дослідження диференціюємо повтор лексем двовекторно: як лексичний повтор, ужитий у мовленні персонажів, та як словесну редуплікацію, використану в автомовленні. Тому, на наш погляд, доцільним буде розмежування функцій повтору, виокремлених на основі досліджуваних текстів малої прози: наприклад, для авторського повтору здебільшого характерною буде естетична та ідіостилістична функції, а також структурно-організаційна та емоційно-експресивна, а для персонажного – прагматична. Слід наголосити на тому, що класифікація повтору лексем важлива при виокремленні та аналізі виконуваних ним функцій.

Мовознавці по-різному підходять до виокремлення основних функцій лексичного повтору, залежно від того, які критерії беруться за основу. Розглянемо окремі міркування лінгвістів більш детально. Більшість досліджень спроектовано на окреслення повтору лексем як структурно-організаційного та когезійно-когерентного засобу (В. Ващенко [1963], І. Синиця [1994], І. Чередниченко [1962]), який необхідний для досягнення зв'язності та цілісності художнього тексту, його смислової організації, а також як експлікатора емоційної образності та експресивізації висловлення (З. Куликова [2007], Л. Мужеловська [2012]) і виразника актуалізації та фокусації уваги реципієнтів (Р. Ріжко [2011]), оскільки повторюючись, автор додатково наголошує на тому, що вважає важливим. Проте функції лексичного повтору виділено умовно, з огляду на те, що у художньому тексті вони взаємодіють, доповнюючи одна одну. На основі лінгвістичних праць [Ващенко, 1963; Гальперін, 2006; Мужеловська, 2012; Ріжко, 2011] та проведеного дослідження можемо виокремити такі функції лексичного повтору у сучасній українській малій прозі:

- текстотвірна;
- ідіостилістична (реалізація індивідуально-авторської картини світу);
- стратифікаційно-когерентна, структурно-організаційна, зв'язку елементів тексту, композиційна, архітектонічна;
- інтертекстуальна;

- емоційно-експресивна, або зображально-виражальна, або посилення емоційного звучання висловлення, або функція наростання, або емфатична (посилення виразності);
- асоціативно-образна, образотвірна, або комплектації макро- і мікрообразів;
- естетична;
- актуалізації нових контекстних відтінків значення;
- увиразнення колориту висловлення, створення стилістичного фону, ефекту;
- акцентуаційна (змістове й емоційне виділення повторюваного елемента);
- семантична (вираження інтенсифікації дії, кратності, багаторазовості, оцінки сказаного тощо);
- створення підтексту (напластування імпліцитності);
- актуалізаційна (фіксація уваги читача);
- аксіологічна (оцінна);
- смислоутворювальна. Природа лексичного повтору та сюжетно-композиційні особливості текстів малої прози дозволяють диференціювати пропонований функційний комплекс двоаспектно.

Умовно пропонуємо виділити:

- загальностилістичні (такі втілюватимуться у всіх обраних для аналізу текстах, оскільки є характерними для художнього мовлення загалом);
- комунікативно-прагматичні функції (оприявлюються у зв'язку із дослідженням комунікативно-прагматичних особливостей лексичних повторів у художніх текстах).

Для розгляду пропонуємо фрагменти ХТ малої прози, у яких повтор лексем є детермінантою реалізації фунційного навантаження. Розглянемо детальніше: *"Їй хотілося* ***бігти, бігти, бігти*** *– світ за очі, куди очі світять,* ***бігти*** *й ридати –* ***скільки*** *стане сили,* ***скільки*** *стане сили,* ***скільки*** *стане сили…* ***Наридатися****, аби очі виплакати,* ***виплакатися*** *– до порожніх очниць,* ***наридатися*** *– щоб аж вивернуло нутрощі, щоб вивернуло всю* ***навиворіт. Навиворіт.*** */ … /* ***Порожньою стати, порожнинною, зяяти наскрізно, розчинитися,***

зникнути, стати порохом, прахом *– пропасти, розвіятися за вітром, без сліду, без жодного знаку і натяку. Померти. /* ***Сирітство.*** *Такого тоскного, розпачливого відчуття вона ще не знала. /* ***Сирітство****? Батьки, слава Богу, живі. У неї росте улюблене дитя. При ній чоловік, непоганий начебто чоловік, чого ще треба? Ні.* ***Сирітство.*** *Тоскно, сумно, тужно… слів таких немає – вити хочеться."* [Таран, 2016, 101–102].

У наведеному сегменті автомовлення повтор лексем сприяє втіленню як загально-стилістичних, так і комунікативно-прагматичних функцій. Розглянемо кожен із повторів більш ґрунтовно. Чотирикратний змішаний (контактний і дистантний) повтор інфінітива ***"бігти"*** є маркером позакомунікативних прагнень персонажа: Тоня прагне втекти "сама від себе", бо важко переживає втрату рідної сестри Лесі (змістотвірна функція). Повтор синтаксеми ***"скільки стане сили"*** у цьому ж висловленні є важливим образотвірним засобом: Тося зовсім обезсилена через смерть найріднішої людини, і втрата для неї є настільки великою, що останні сили жінка спрямує на оплакування. Редуплікації, використані далі, утворюють своєрідний ланцюг повторюваних тотожних та синонімічних лексем: ***"наридатися – виплакатися – наридатися"***, що виражають семантику інтенсифікації дії та є експлікаторами позакомунікативних прагнень героїні і сприяють наростанню емотивності висловлення, створенню певного стилістичного ефекту (емоційно-експресивна функція). Повтор лексеми ***"вивернуло"*** з синонімічними змінними ***"нутрощі"*** і ***"навиворіт"*** використовується з певною стилістичною метою: наратор намагається зобразити всю глибину болю від смерті близької людини (насамперед образотвірна функція та функція творення емоційно-образного тла ситуації). Контактний повтор синонімічних значень, маніфестованих такими мовними одиницями, як *"Порожньою стати, порожнинною, зяяти наскрізно, розчинитися, зникнути, стати порохом, прахом – пропасти, розвіятися за вітром, без сліду, без жодного знаку і натяку"* (у наступному висловленні) та *"тоскно, сумно тужно"* (наприкінці) знову ж таки є маркером внутрішнього стану героїні, експлікації її прагнень. Таким чином, наскрізний повтор

сприяє збереженню напруги висловлення та втіленню образотвірної та актуалізаційної функцій: автор використовує повтор з метою додаткового наголошення на станах героїні. Триелементна дистантна редуплікація лексеми ***"сирітство"*** зі стверджувальною та питальною тональністю маркує декларатив з квестивом: виокремлена автором в окреме синтаксичне ціле лексема ***"сирітство"*** сприяє текстотворенню та сюжетному розгортанню: нарація між повторами закладає додаткову інформацію (жінка сиротою не була, оскільки мала і власну сім'ю, і батьків), а також спричинює роботу реципієнта над текстом: він задумується, чому Леся вважає себе сиротою (інформаційно-уточнювальна та текстотвірна функції). Таким чином, використання лексичного повтору в поданому фрагменті автомовлення персонажа наскрізно сприяє втіленню текстотвірної, емоційно-експресивної, образотвірної, актуалізаційної, інформаційно-уточнювальної функцій та функції наростання експресивності висловленого.

Як уже зазначалося, повторювані лексичні одиниці є вагомими у формуванні цілісності та зв'язності художнього тексту, тим самим виконують стратифікаційно-когерентну, або структурно-організаційну функцію. Розглянемо детальніше ЛП у такому ключі на прикладі оповідання В. Ґабора: "*А що, коли любас молодої вдови й собі запитає його: "А ви що робите тут в таку пізню годину?" На цей випадок він уже мав готову відповідь: "Я* ***биру*** *(староста), а* ***биру*** *денно і нощно мусить пильнувати за порядком"* (В. Ґабор) [Квіти, 1997, 74].

Діалектна лексема ***"биру"***, повторена у поданому діалозі, є засобом створення певного стилістичного тла, колориту мовлення персонажа, а також сприяє реалізації темо-ремної зв'язності, про що йшлося вище: перше вживання лексеми ***"биру"*** є тематичним компонентом, який ідентифікує суб'єкт мовлення – адресата комунікативної взаємодії, подальша редуплікація засвідчує одержання реципієнтом нових знань (рема – староста і вдень, і вночі стежить за порядком у селі, нібито саме тому знаходиться у жінки вдома). Глибше декодуючи репліку продуцента мовленнєвої взаємодії, можемо стверджувати: повтор лексем сприяє збільшенню прагматичної ефективності висловлення, оскільки маркує втілення ситуативно

зумовленої, проте підготованої програми мовця – якщо старосту раптово побачать у домі коханки, *"на цей випадок він уже мав готову відповідь"* (антиципаційна функція). Таким чином, повтор у поданому тексті служить формуванню реми і є виразником стратифікаційно-когерентної, прогнозувальної функцій і функції творення емоційно-образного тла ситуації.

Проаналізуємо виконання лексичним повтором актуалізаційної функції, що полягає у фіксації уваги реципієнта, і функції розгортання сюжету: *"**Два тижні**, цілих **два тижні** я не можу усамітнитися. Перші **два тижні** з двох років. **Два тижні,** як я став курсантом – не тим, з яких роблять офіцерів, а тим, що в кращому разі стане сержантом і через півроку поїде в лінійні війська мучити себе та інших"* [Андрухович, 2017, 147].

Курсант учбового мотострілецького полку четвертий день перебуває у полковому лазареті. Єдине, чого прагне юнак – усамітнитися і подумати. Він закоханий у медсестру військової частини. І одного разу навіть порушує строгі армійські правила заради зустрічі з нею. Композиційно-сюжетні особливості новели сприяють типізації образу персонажа: таких юнаків, змушених проходити службу у радянських військах, було тисячі, і їхні незрілі романтичні душі і чутливі серця ще не готові до сприйняття жорстокої дійсності та військової муштри. Служба, яка б мала виховувати справжніх чоловіків-патріотів, насправді перетворюється на муку і знущання старших за званням, "сьоме коло Дантового пекла". Оповідачем, як бачимо, є сам герой – курсант мотострілецького полку, тим самим створюється ефект "присутності" реципієнта – ми ніби "занурюємось" у життя юнака. Лексичне сполучення ***"два тижні"***, дистантно повторене чотири рази в авторській оповіді, свідчить про актуалізацію хронологічного чинника у висловленні – хлопчина два тижні перебуває поза зоною власного комфорту. В цей час у його свідомості триває набагато довше, ніж є насправді. Тим самим повтор синтаксеми засвідчує внутрішній стан головного героя. Окрім того, опозиційний (протиставний, антонімічний) повтор лексем ***"не тим" – "а тим"*** є носієм додаткових конотацій: персонаж є курсантом

і в перспективі служитиме у лінійних військах, проте ще не знає, що побачення з коханою буде розцінене як *"підрив бойової готовності"*, через що герой буде відрахований з "учебки" як такий, що негідний *"високого звання "сержант Радянської армії"*, і з ганьбою відправлений на гірський полігон у Середній Азії. Таким чином, повтори лексем, використані в монологічному мовленні персонажа, є виразником фіксації уваги реципієнта на тих компонентах висловлення, у яких, на думку відправника мовленнєвого повідомлення, закладена найважливіша інформація, а також виділені редуплікації сприяють прирощенню додаткових смислів, змістовому розгортанню сюжету.

Розглянемо фрагмент монологічного мовлення персонажа з використаними повторами в ньому: *"Що вас так на світі довго тримле?" / "Молитва. Молюся ревно, так, що й волосся слухає, не росте в той час, – витяг десь з бороди полотняну тайстрину й похвалився іконкою від афонського монаха. – А ще – цілість тіла, духу й серця. Жити треба твердо й радо. Не ламати себе і не подвоювати. Ні в роботі, ні в жаданні, ні в помислі. Бо чоловік не гадина – і розсічені кусні душі і тіла не відживуть. Проси собі цілости.* ***Будь*** *у єдности з собою.* ***Будь*** *одним, а* ***не різним****.* ***Будь*** *одному вірний.* ***Будь*** *з одним до кінця, а* ***не з різними*** *коротко.* ***Будь*** *з одною жоною, бо в ній є все те, що і в інших, і лише для тебе. І у ватрі – дрова і чоловічого, і жіночого роду. Тоді вона добре горить. Якщо маєш у собі цілість, то ти як зернина, що впала на землю. Вона вітру не глядає"* [Дочинець, 2015, 51].

Оповідач із дорученням від медичної академії розвідати про тривалість життя горців відвідує Банат (гірський район між Дунаєм і Тисою). Там чоловік одержує настанови від збуйвіка (старого діда) Петра Стойки, якому уже за сто. У власних вказівках чоловік неодноразово використовує повтор лексем. Розглянемо більш детально стилістичну мету використання повторюваних номінацій та їх функційне навантаження. Парадигматичний повтор директивів ***"будь у єдности" – "будь одним" – "будь одному" – "будь з одним" – "будь з одною"***,

що використовується з певним авторським задумом і структурно схожий до парадигматичного повтору, створює своєрідний ланцюг і є виразником настанов старця – це ті прості істини, за допомогою яких чоловік досяг такого поважного віку (інтенційно-виражальна функція). Посиленню ефекту сказаного сприяє використання в опозиції до зазначених повторів антонімічних ***"одним, а не різним"***, ***"з одним, а не з різними"***. Зазначений вище тип редуплікації, анафорично використаний у сусідніх висловленнях, є допоміжним засобом втілення зв'язності у фрагменті мовлення персонажа, тим самим репрезентує когезійно-когерентну, або структурно-семантичну функцію. Парадигматика складного повтору зумовлює його запам'ятовування реципієнтами – найбільше, чого повинна прагнути людина, – це цілісності і єдності самої з собою, тобто аналізований вище повтор експлікує текстотвірну функцію, передання авторської ідеї словами старця. Дистантний повтор лексеми ***"цілість"*** у поданому сегменті ХТ, окрім зв'язку частин висловлення між собою, декларує змістове розгортання, сприяє смислоутворенню (якщо є цілість тіла, духу і серця, то *"ти як зернина, що впала на землю. Вона вітру не глядає"*). Таким чином, повтори лексем у мовленні персонажа втілюють інтенційно-виражальну, когезійно-когерентну, смисло- та текстотвірну функції і функцію змістового розгортання, які частково корелюють між собою.

Розглянемо приклад, де повтор, використаний з певною прагматичною настановою, сприяє змістовому розгортанню сюжету: *"– Ви її ніколи не били? / – Та ви що?! – вже неприховано обурився Назар. / Лікар уважно подивився йому в очі: –* ***Вірю****, як не дивно,* ***вірю****. Значить, була якась інша причина її мовчання. Не знаю, – він розвів руками. – Знаєте, коли вона потрапила до нас до лікарні вся в синцях, я її хлопця про те саме запитав. І* ***йому*** *теж повірив.* ***Йому*** *більше, ніж вам"* [Черен, 2012, 67].

Для кращого розуміння комунікативної взаємодії персонажів у поданому тексті візьмемо до уваги більш широкий контекст: батько підозрює власну доньку у прийманні наркотичних

речовин, а її хлопця – у розповсюдженні, проте чоловік не знає, що насправді дівчина смертельно хвора, а юнак допомагає їй з купівлею пігулок та дороговартісним лікуванням. Одержимий помстою чоловік вбиває коханого Оксани, тим самим залишивши дівчину без життєво необхідних ліків. Використання повтору перформатива ***"вірю"*** в комунікативному ході адресанта є додатковим каталізатором розвитку сюжету: вживаючи у мовленні одну і ту ж лексему, Олексій Степанович висловлює власні почуття до співрозмовника – він вірить батькові своєї пацієнтки, повторюючись, запевнює його в цьому (інтерактивно-зближувальна функція). Разом із тим, повтор лексеми у поданому висловленні маркує роздуми персонажа і, як уже зазначалось, сприяє розвиткові сюжету: лікар розповідає історії юної смертельно хворої дівчини. Двократний повтор форми слова ***"вірю"***, використаний у мовленні персонажа, є також додатковим компонентом змістового розгортання сюжету.

Матеріал нашого дослідження засвідчив утілення лексичним повтором комплексу комунікативно-прагматичних функцій (актуалізаційної, антиципаційної, інтенційно-виражальної, інтерактивно-динамічної, інтерактивно-зближувальної, інформаційно-уточнювальної, комунікативно-корекційної, конфліктогенно-потенційної та функції творення емоційно-образного тла ситуації). Такі функції в текстах малої прози реалізуються у співдії із загально-стилістичними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. *Рекреації : роман. Як ми вбили Пятраса : оповідання*. – Харків, 2017. – 240 с.
2. Ващенко В. *Мова Тараса Шевченка*. – Харків, 1963. – 252 с.
3. Гальперин И. *Интеграция и завершенность текста*. – Москва, 2006. – 140 с.
4. Дочинець М. *Карби і скарби. Посвіт карпатського світу*. – Харків, 2015. – 288 с.
5. *Квіти в темній кімнаті: Сучасна українська новела : найяскравіші зразки української новелістики за останні 15 років.*– К., 1997. – 432 с.
6. Куликова З. *Повтор как средство экспессивизации и гармонизации поэтических текстов М. Цветаевой и Р.М. Рильке* : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.19. – Ростов-на-Дону. – 18 с. URL: http://cheloveknauka.

com/povtor-kak-sredstvo-ekspressivnosti-i-garmonizatsiipoeticheskih-tekstov-m-tsvetaevoy- i-r-m-ril ke#i xzz3Sb0BjPYE (дата звернення: 09.2020).

7. Мужеловська Л. *Повтор як стилістичний засіб творення експресії в поетичному мовленні Олександра Олеся*. Педагогічна освіта: теорія і практика : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський. – Вип. 12. – С. 224–229. URL: http://nbuv.gov.ua /UJRN/znppo_2012_12_42 (дата звернення: 03.09.2020).

8. Ріжко Р. *Повтор як семантико-стилістична домінанта в українській поезії кінця XX – початку XXI століття.* Наукові записки. Серія Філологічні науки. – Івано-Франківськ. – Вип. 86. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/Nz/Fil/2009_86/statti/35.pdf (дата звернення: 15.10.2019).

9. Синиця І. *Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту* // Мовознавство. – 1994. – № 2-3. – С. 56–60.

10. Таран Л. *Остання жінка, останній чоловік : оповідання.* – Львів, 2016. – 272 с.

11. Чередниченко І. *Нариси з загальної стилістики сучасної української мови*. – К., 1962. – 386 с.

12. Чередніченко А. *Повтори як засіб когезії тексту*. Синопсис: текст, контекст, медіа. – К., 2014. – № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/stkm_2014_2_8 (дата звернення: 12.08.2020).

13. Черен Л. *Обійми сукуба : новели*. – К., 2012. – 124 с.

Надійшла до редколегії 28.11.20

V. Finiv, PhD,
lecturer at the Department of Translation and Philology
University of King Danylo (Ukraine)

FUNCTIONAL LOAD OF LEXICAL REPETITION IN MODERN UKRAINIAN SMALL PROSE

The article is devoted to the disclosure of the functional load of repeated lexical units in the literary texts of modern Ukrainian short prose. Two groups of functions of lexical reduplications are identified and systematized: general stylistic and communicative-pragmatic.

The complex multifunctional nature of lexical repetition has led to the study of pragmatic, structural and word-forming features of repetitive nominations within the same form, reduplicated lexemes with evaluative and implicit semantics. The thesis covers various approaches to the interpretation of the concept of "implicit nature" and "evaluation", analyzes lexical repetition as a means of expressing latency and axiosemantics in an artistic text on the communicative axis "character – character" and "author – reader".

Key words: *lexical repetition, pragmatics, actualization, text creation, cohesion, coherence, intertext.*

В. Финив, канд. филол. наук,
преподаватель кафедры перевода и филологии
ПВУЗ Университет Короля Данила (Украина)

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ НАГРУЗКИ ЛЕКСИЧЕСКОГО ПОВТОРА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ МАЛОЙ ПРОЗЕ

Статья посвящена раскрытию функциональной нагрузки повторяющихся лексических единиц в художественных текстах современной украинской малой прозы. Выявлены и систематизированы две группы функций лексических редупликаций: общестилистические и коммуникативно-прагматические.

Ключевые слова: *лексический повтор, прагматика, актуализация, текстообразование, когезия, когерентность, интертекст.*